

Лексіка-семантычныя сродкі стварэння вобразнасці ў паэтычнай мове Пімена Панчанкі

Л.В.ПАПЛАЎНАЯ

Для мастацкіх твораў, асабліва паэтычных, характэрна імкненне да вобразнасці мовы. У сувязі з гэтым у паэтычнай мове выкарыстоўваецца шмат разнастайных вобразна-выяўленчых сродкаў, экспрэсіўна і эмацыянальна афарбаваных. Адным з асноўных сродкаў эмацыянальнай экспрэсіўнасці лічацца лексічныя адзінкі, якія не толькі называюць, але і вобразна характарызуюць тыя ці іншыя прадметы, дзеянні і прыметы. Лексічныя сродкі надаюць выказванню выразнасць, выконваюць функцыю маляўнічага адлюстравання рэчаіснасці. Сярод іх у паэтычнай мове асабліва пашырана метафара. І гэта не выпадкова, бо яна цесна звязана з паэтычным бачаннем свету, з фантазіяй. Для стварэння метафары самае галоўнае – новае, нечаканае ў бачанні, асэнсаванні вядомых з’яў, прымет, прадметаў. Менавіта гэта дае магчымасць стварыць новыя вобразы, выклікаць нечаканыя эмацыянальныя асацыяцыі.

Як падкрэслівае Н.Д.Аруцюнава, “метафара – гэта перш за ўсё спосаб улавіць індывідуальнасць канкрэтнага прадмета або з’явы, перадаць яго непаўторнасць” [1.С.149]. Стварэнне метафар – вынік творчага працэсу. Таму творчая індывідуальнасць, манера пісьма таго ці іншага аўтара нярэдка вызначаецца менавіта праз характэрныя для яго метафары.

Сярод выяўленчых сродкаў мовы метафара ў паэзіі Пімена Панчанкі па сваім мастацка-эстэтычным уздзеянні на чытача займае адно з асноўных месцаў. Тлумачыцца гэта найперш дзвюма акалічнасцямі: па-першае, самой прыродай метафары, для якой уласціва “імкненне да максімальна кароткага і максімальна яркага выражэння думкі” [2.С.388]; па-другое, асабліваасцямі мовы пісьменніка, характэрнай прыметай якой з’яўляецца развітая сістэма метафарычнага ўжывання.

У лінгвістычнай літаратуры існуе некалькі класіфікацый метафар. Прытрымліваючыся класіфікацыі Л.Ф.Тарасава [3.С.64-67], метафары ў паэтычнай мове П.Панчанкі можна размеркаваць (даволі ўмоўна) наступным чынам: уласна метафары, метафары-параўнанні, метафары-перыфразы.

1. Уласна метафара – гэта новая семантычная функцыя слова, заснаваная на пераносе назвы з аднаго прадмета на другі. Яна ўзнікае тады, калі некаторыя прыметы прадмета, названага словам у прамым значэнні, або непасрэдна складаюць змест метафарычнага значэння, або выклікаюць асацыяцыі, якія абумоўліваюць яго змест:

Лета справіла шчодро памінкі:

На рабінах – чырвоны агонь.

Гэта гронкі маіх успамінаў,

Гэта колер болю майго (т.3.С.32)

Выкарыстаўшы метафару “чырвоны агонь”, паэт вобразна перадаў асацыяцыі, што выклікаюць гронкі рабін, якія на сонцы гараць, сапраўды, як агонь. Гэтыя ж гронкі асацыяруюцца ў паэта і з “вогненнымі сцяжкамі”:

Увосень рабіны ўзнямаюць

Вогненныя сцяжкі (т.3.С.303)

Уласна метафары – самы пашыраны від метафары ў паэтычнай мове Пімена Панчанкі.

Асцярожна трымаў на ладонях тугіх

Серабрыстае зарыва клён (т.1.С.53)

І ўсё другім зрабілася адразу:

*Чмялі гулі ў казачныя дудкі,
Калоссе біла ў дробныя званочки,
Старая ліпа на ўзмежку поля
Трымала сонца на руках зяленых,
У воблаках дзівосныя дзве птушкі
У хованкі гулялі (т.1.С.315)*

2. Метафара-параўнанне ўзнікае тады, калі прыметы прамога значэння служаць асновай для збліжэння і супастаўлення двух розных прадметаў, прычым абодва яны названы:

*Сіні ранак. Дзяўчына збіраецца жаць.
На плячы маладзік – серабрысты серп (т.1.С.18)*

*Плыве ракою жоўтай восень
У цёмны і далёкі акіян (т.3.С.149)*

*А воддаль млын над горкаю –
Чатырохкрылы птах (т.1.С.24)*

*Зноў засыпаны ля берагоў
Адуванчыкі – рыжыя кветкі,
Залатыя вяснушкі лугоў (т.3.С.54)*

Такія метафары вельмі блізкія да параўнанняў і вельмі лёгка трансфармуюцца ў іх: маладзік, як серабрысты серп; млын, як чатырохкрылы птах і г.д.

Адносіны падабенства аб'ядноўваюць метафару з параўнаннем, таму вельмі часта даследчыкі называюць метафару скрытым або сцягнутым параўнаннем. Так, Дэвідсан падкрэслівае, што “вобразнае значэнне метафары – гэта літаральнае значэнне адпаведнага параўнання” [4, С.173].

3. Метафара-перыфраза ўтвараецца, калі некаторыя прыметы прадмета служаць падставай для называння дадзеным словам ці словазлучэннем іншага прадмета, прамая назва якога адсутнічае ў тэксце:

*Млын паміраў, прыбраны ў кажух
пякучых хмар (т.1.С.26)*

*Гром у бубны гулкія ўдарыў,
Цішыню густую пакрышыў (т.1.С.32)*

*А тым часам на заходзе,
Норму вырабіўшы, клаўся
У ружовую калыску,
Дзень шырокі, нібы мора (т.1.С.15)*

Пераноснае значэнне такіх метафар раскрываецца дастаткова поўна толькі ў паэтычным кантэксце.

У залежнасці ад часціны мовы, якая метафарызуецца, метафары падзяляюцца на два віды: субстантыўныя (назоўнікавыя) і вербальныя (дзеяслоўныя). Сярод назоўнікавых метафар найбольш ужывальнымі ў паэтычнай мове П.Панчанкі з'яўляюцца генітыўныя. Генітыўныя метафары – двухкампанентныя па структуры і будуецца па мадэлі: “метафарызаваны назоўнік у наз. склоне” + “залежны назоўнік у родным склоне”. Першы кампанент такога іменнага атрыбутыўнага словазлучэння з'яўляецца сінтаксічна галоўным, мае пераноснае значэнне, а другі – сінтаксічна залежным і мае прамае значэнне:

У косы ночы рانیца

Зары ўпляла каснік (т.1.С.28)

Дождж зорак падаў

На росны шоўк травы (т.1.С.26)

То дзень нам шле на адыходзе

Усмешкі сонечнай зары (т.1.С.22)

Як паказваюць прыведзеныя прыклады, метафарычнае значэнне звязана толькі з галоўным кампанентам, але поўнае раскрыццё гэтага значэння адбываецца толькі пры ўзаемадзеянні яго з залежным кампанентам. Такім чынам, імпліцытнае значэнне тропа выводзіцца са словазлучэння шляхам пераасэнсавання двух яго кампанентаў. Генітыўныя метафары вылучаюцца сваёй вобразнасцю і лаканічнасцю. Яны выкарыстоўваюцца для характарыстыкі:

а) прыродных з'яў:

ярасць грому (1,129), гнеў бліскавіцы (1,129),

усмешкі зары (1,22), дождж зорак (1,26),

косы ночы (1,28), нажы маланак (3,70),

мяхі дажджу (3,70), пер'е маланак (2,32),

світанню паяскі (2,385)

б) расліннага свету:

шоўк травы (1,26), вочы бэзу (2,30),

ілбы яблык (3,328), асін серабрыстыя грыўні (2,282), сосен плач (2,184).

в) абстрактных паняццяў:

агеньчык надзеі (2,16), туман тугі (1,83),

зерне праўды (3,24), крыгаход думак (2,314),

слоў раі (2,34).

г) канкрэтных прадметаў:

кулямётаў пагляд (2,11), сцягоў зара (2,99),

вадаспады зерня (2,264), косці мастоў (1,172),

гармат вочы (2,97), плач паравоза (1,160).

Найбольш пашыранымі ў паэзіі Пімена Панчанкі з'яўляюцца вербальныя метафары, дзе асноўная сэнсавая і эмацыянальная нагрузка прыпадае на дзеяслоў. Гэта тлумачыцца тым, “што дзеясловы часцей за іншыя часціны мовы займаюць пазіцыю выказніка, а гэта пазіцыя, у сваю чаргу, патрэбна для “стыку”, сустрэчы двух прадметаў” [5,С.194]. Дзеяслоўныя метафары будуцца па ўзору прэдыкатыўнага словазлучэння, якое складае граматычную аснову сказа:

Заглядзелася сонца ў люстра азёр (т.1,С166)

Там маланкі аб дубы ламаюць коп'і,

Смела дзятлы пішуць вершы на бяросце (т.3,С.5).

У паэтычнай мове Пімена Панчанкі вербальныя метафары характарызуюць пераважна прыродныя з'явы і аб'екты. З дапамогай такіх метафар выяўляюцца:

а) асабліва сці зрокавага асэнсавання прыродных з'яў.

У працэс метафарызацыі ўключаюцца дзеясловы гарэць, палаць, асыпацца, дыміцца, вісець:

Небасхіл па-над гаем гарыць (т.1,С.39)

Зямля маладая спрасоння

Дыміцца ружовай зарой (т.1,С.34)

Асыпаюцца на травы зоркі

Светлыя з ялін (т.1,С.127)

Сасна ярчэй запалала агнём зялёным (т.2,С.91)

Сцюдзёным агнём рабіны гараць (т.3,С.120)

Ля былых партызанскіх стойбішчаў

Туманы на ялінах вісяць (т.2,С.301)

б) слыхавыя асацыяцыі

У працэс метафарызацыі ўключаюцца дзеясловы грукаць, свістаць, званіць, трубіць, гусці, клекатаць:

А вецер злосна грукаў.

Свістаў, нібы разбойны атаман (т.1,С.63)

Свісталі дажджавыя пугі

І секлі жыта (т.3,С.290)

Рака клякоча і гудзе (т.2,С.119)

А восень звоніць у звон свой медны,

А вецер трубіць у доўгі рог (т.3,С.338)

Звар'яцелы вецер свішча рэзка (т.3,С.210)

в) рух, перамяшчэнне прыродных з'яў і аб'ектаў

Выкарыстоўваюцца метафарызаваныя дзеясловы плыць, бегчы, лавіць:

Урачыста ўсплывае, плыве

Поўны месяц за дальнім сялом (т.1,С.39)

*Зноў лавілі мяне нераты таямнічых сцяжынак
(т.1,С.138)*

Сонца шар зарою іржавай

На аселіцу выцек (т.1,С.211)

Пярун штось хмары гуў, а тая

Ціла-плыла нястрымная, густая (т.1,С.20)

Даволі пашыранымі ў паэтычнай мове Пімена Панчанкі з'яўляюцца такія разнавіднасці метафары, як увасабленне і адухаўленне.

Увасабленне (персаніфікацыя) – разнавіднасць метафары, якая заключаецца ў наданні чалавечых уласцівасцей неадушаўлённым прадметам, рэчам, абстрактным паняццям, з'явам прыроды:

Сосны месяц надо мной кальшучь

Цёмнымі касматымі рукамі (т.1,С.101)

Праў дождж: спачатку на нітцы,

А потым так горача жарнуў (т.1,С.293)

Трапяткая арабіна,

Уся ў карунках і рубінах,

Заглядзелася на дуб (т.1,С.299)

Адухаўленне (анімізацыя) – перанясенне ўласцівасцей жывых істот на прадметы, абстрактныя паняцці, з’явы прыроды:

А гром рыкаў ужо раз’юшана

За кожнай елкай і сасной (т.2,С.260)

Прылэг... А пушча прыглушана вые (т.1,С.143)

Увасабленні і адухаўленні ў паэзіі Панчанкі характарызуюць пераважна прыродныя з’явы і аб’екты. У семантычным плане іх можна падзяліць на 4 групы:

1. **Тропы са значэннем дзеяння.**

З дапамогай іх выяўляюцца фізічныя дзеянні, працэсы, звязаныя са стыхійнай дзейнасцю прыродных з’яў, аб’ектаў па аналогіі з чалавекам або жывымі істотамі:

Сад глядзіць вінавата і просіць маўкліва (т.1,С.239)

А на дварэ прыветна сваволіў вецярок (т.1,С.20)

Агонь чырвонымі клыкамі

Грызе разбіты Ваўкавыск (т.1,С.136)

Хата вочы закрыла дашчанымі пальцамі,

Каб не бачыць гора гаспадароў (т.1,С.152)

Толькі клён, што мой бацька калісь пасадзіў,

Грэў на сонцы свае абгарэлыя рукі (т.1,С.141)

А ў Свіслачы вербы старанна мылі

На тоўстых нагах вузлаватыя пальцы (т.2,С.37)

2. **Тропы са значэннем стану.**

З іх дапамогай выяўляецца стан прыродных з’яў і аб’ектаў:

Ля гумна зажурылася вішня ў цішы

І чакае когасьці,

Свой твар захінуўшы пуховай хусцінай (т.1,С.49)

У рацэ і над ракою

Дрэмлюць лозы ў спакоі (т.1,С.70)

Зямля тамілася, а ноч над ёй спявала,

І вішні трызнілі ў таемным даспяванні (т.1,С.94)

Санлівым вокам хмурыцца ліхтар (т.1,С.98)

Прастор зямны, шырокі,

Па якім сумуюць зоры (т.2,С.18)

Сонна дыхаюць крыніцы,

Месяц дрэмле на вярбе (т.1,С.135)

3. Тропы са значэннем руху, перамяшчэння.

Яны характарызуюць асаблівасці руху, перамяшчэння ў прасторы прыродных з'яў і аб'ектаў:

Як на спелым полі, на атаве

Дождж грыбны на дыбачках ідзе (т.2,С.310)

Хацела ўслед бегчы асіна,

Ды толькі махнула рукой (т.1,С.72)

Зоры рынудзіся да шыв

Падзвіцца на незнаёмца (т.1,С.283)

А насустрач танкам з гаю

Арабіны выбягалі,

Выбягалі елкі з бору

На агонь чырвоных зораў (т.1,т.309)

Распрануты каштан хістаў паркан,

Каб з саду выбегчы (т.1,С.62)

Вятры табуны белагрывыя гоняць (т.1,С.64)

4. Тропы, якія характарызуюць слыхавыя асацыяцыі.

З дапамогай гэтых тропаў перадаюцца гукі, што ствараюцца прыроднымі з'явамі і прадметамі па аналогіі з гукамі жывых істот:

Сасонкі прыглушана

У лесе галосцяць (т.1,С.146)

Вецер скародзіцца і плача,

Б'е ў шыбы чорны снег (т.2,С.13)

Рака на скалах хвалямі грукоча,

Узмыленая, ярасна сапе (т.1,С.267)

Своеасаблівай формай выражэння метафары з'яўляецца метафарычны эпітэт.

Метафарычныя эпітэты – гэта з'ява ўласна семантычная, яны адначасова называюць і ацэньваюць з'явы рэчаіснасці. Як і метафара, яны маюць наступныя заканамернасці: адцягненасць, падабенства і канкрэтызацыя. Аднак, як падкрэслівае В.І.Яроміна, “калі асноўная заканамернасць метафары – падабенства і адцягненасць, то ў метафарычным эпітэце галоўным становіцца прынцып канкрэтызацыі. Выдзяленне яго як дамінанты звязана з асноўнай функцыяй эпітэта – быць азначэннем” [6.С.138].

Паводле граматычнага выражэння метафарычных эпітэты ў паэтычнай мове Пімена Панчанкі вельмі разнастайныя. Часцей за ўсе яны выражаюцца якаснымі прыметнікамі, пераноснае значэнне якіх узнікае на аснове сувязі з паяснёным словам – метафарызаваным назоўнікам:

Прабег на сэрцы і кожнай жыльцы

Салодкі і журботны вецярок (т.3,С.128)

Абыду сяжынкі гаю,

Падыду да гордых соснаў (т.2,С.189)

Звініць лістапад залатымі дажджамі,

Лятуць журавы над палямі, лугамі (т.1,С.259)

І слязамі калючымі

Набрыняла зямля, трапяткая і гнеўная (т.1,С.110)

У ролі метафарычных эпітэтаў могуць выступаць і складаныя якасныя прыметнікі:

Елкі цёмнагрывыя намоклі,

Сушаць вербы пасмы жоўтых кос (т.1,С.32)

Стагналі дрэвы мнагарукія,

Ламаўся з грукатам прастор (т.2,С.260)

Метафарычныя эпітэты могуць выражацца дзеепрыметнікамі і дзеепрыметнымі словазлучэннямі:

Абаронцы міру! Нас мільёны

На ўсёй разгневанай зямлі (т.2,С.95)

Чытаю вершы я твае,

Напоення лесам (т.3,С.274)

Пераважная большасць метафарычных эпітэтаў – індывідуальна-аўтарскія знаходкі, яны здзіўляюць сваёй вобразнасцю, паэтычнасцю.

Як сведчыць багаты фактычны матэрыял, метафара і яе разнавіднасці з'яўляюцца адным з самых прадуктыўных моўных вобразных сродкаў у паэтычнай мове Пімена Панчанкі. У працэс метафарызацыі паэт уключае разнастайныя паводле сваёй семантыкі лексемы, якія характарызуюць пераважна прыродныя з'явы і аб'екты. У выніку ствараюцца арыгінальныя і непаўторныя метафары, праз якія выяўляецца адметнасць мастацкага стылю паэта.

Літаратура

1. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора // Лингвистика и поэтика. Под редакцией В.П.Григорьева. М.1979.
2. Трубецкой Н.С. Избранные труды по филологии. М.1987.
3. Тарасов Л.Ф. К вопросу о лингвистической природе метафор // Рус.язык в школе. 1980 №4.
4. Дэвидсон Д. Что означают метафоры // Теория метафоры. М. 1990.
5. Головин Б. Основы культуры речи. М. 1988.
6. Ерёмин В.И. Метафорический эпитет // Известия АН СССР. Серия лит. и яз. 1967. т.26. Выпуск 2.
7. Панчанка П. Збор твораў у 4-х тамах. Мн. 1981.

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны

Паступіў 20.06.01